

~~nu se prelucraza.~~ **Suprinsul.**

1. Constantin Kogălniceanu - ~~Basarabul~~ ~~zis Negru Vodă~~
2. Dimitrescu Iasi - ~~Regele si Poporul Român~~
3. Gh. Ghibănescu - ~~Breasla Armenilor din România.~~
4. Iulian Marinescu - ~~Bogdan III cel Orb. 1504-1557.~~
5. G. Telescu - ~~Eugeniu Carada (1836-1910 -)~~
6. A. V. Nersisyan - ~~Carerii Români in secolul XX~~
7. N. Jorja - ~~Problema Eoseiaca - Ca Cauze~~
8. Theodor Crivetz - ~~Les Roumains leur nombre et l'étendue~~
~~du territoire qu'ils occupent~~
9. ~~H. Capidan~~ ^{nu se prelucraza.} - ~~Meglaro - România~~
10. ~~Stefan Dim. Grecianu~~ - ~~Istoricul unei bătălie meotice~~
~~brezilor a Greciei~~
11. ~~Ionul Manoliu~~ - ~~Retrospect în Ist. Moldovei de la~~
~~Începutul ei până la Ștefan cel mare~~
12. ~~Ionul Manoliu~~ - ~~Moldova de la Începutul ei p. la Ștefan cel mare~~
13. ~~Constantin Dicușanu~~ - ~~Un Episod Diplomatic~~
14. ~~Acroniu Potopșesca~~ - ~~Universitatea modernă~~
15. ~~Daniel Fajus~~ - ~~Istoricul Legatilor - de Carti.~~
~~doi Tocești până în prezent~~

5 clasa

~~Inv. A. 31. 379~~

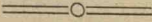
6250900

GH. GHIBĂNESCU

Breasla Armenilor

DIN ROMÂN

(Extras din „ARHIVA“)

011572

I A Ș I

Tipografia H. Goldner, str. Primăriei 17

1910

UNIVERSITARĂ

88 172 varia

pe 27/03

B.C.U. Bucuresti

C111572

Breasla Armenilor din Roman

În anul 1820, luna Octombrie, domnul Mihail Grigorie Suțu Voevod dă un hrisov breslei negustorilor Armeni din Roman în cuprinderea următoare :

Cu mila lui Dumnezeu Io Mihail Grigorie Suțu Voevod Domn țării Moldaviei ¹⁾ Să face știre cu acest hrisov al domniei mele pentru *breasla negustorilor armeni din târgul Romanului* ²⁾, care prin jaloba ce au dat cătră Domnia mea au arătat cum că au hrisoave gospod de la *cei mai înainte luminați domni* ³⁾ cuprinzătoare atit pentru darea birului cît și pentru alte rînduele a negușitoriei lor în ce chip să să păzască și să să urmeze, făcînd ca *să li să înnoiască privilegiurile* și să să hotărască și pentru darea birului în ce chip să să urmeze. Decî cercetînd domnia mea și încredințîndu-mă din hrisoavele gospod ce mi-au arătat că atit pentru darea birului cît și pentru alte rînduele a negușitoriei lor au avut privilegiuri în ce chip să se urmeze și socotindu-ne că breasla aceasta cu negușitoria care fac, aduc folos și cămării gospod și locuitorilor înlesnire la alijveriș să cuvine după dreptate a ave și acum acele privilegiuri ⁴⁾. Nu li-am trecut cu vedere rugămintele, ce prin hrisovul acesta le întărim și hotărîm :

Întăi Tot birul breslei ⁵⁾ aceștia să fie pe un an *una mie opt sute lei*, banii visteriei, și osăbit cite 15 parale de tot leul *răsură* ⁶⁾, la care banî să plătească cu toții după dreapta *cislă* ⁷⁾

ce vor face între dinșii, afară de cei ce sînt așezați cu osebite cărți la rînduiala ruptelor visteriei ⁸⁾ și soma banilor acestora să aibă ai plăti cu două vadele, adică giumatate de bani la sfîntul Gheorghie și giumatate la sfîntu Dumitrie ⁹⁾.

Al doilea. Dughenile ce vor avea neguțitorii armeni a breslei aceștia din tîrgul Romanului, atît în tîrgul Romanului cît și întralte ținuturi, adică la Tîrgu Frumos, la Tîrgu Neamțului, și la Tîrgul Bacăul să aibă a da la ajutorința de iarnă ¹⁰⁾ cîte 15 lei de o dugheană bogasierie, zăce lei de dugheană brașovenie zăce lei de dugheană căvăfărie, opt lei de dugheană băcălie, și opt lei de dughiană rachierie, și cîte 15 parale de leu răsura, iar cafenelele ce vor avea atît la Roman cît și la Neamț fiind că plătesc avactul lui Cafegi bașa ¹¹⁾ să nu să supere.

Al treilea. Pentru crăciumile, ce vor avea să plătească în vreme ajutorinței cîte trei lei de bute și cîte 60 de parale de poloboc ¹²⁾.

Al patrulea. Feciorii i frații lor cît și calfele celor ce slujesc pe la dughene fiind holtei ¹³⁾ să nu fie supărați cu dare de bir sau de havalele, cum și cînd vor umbla pre la iarmaroace ¹⁴⁾ și zile de tîrg și prin sate cu marfă de vînzare și acei ce să numesc desăgarî ¹⁵⁾ să nu să supere de cătră dregători, nici să li să ia vre un ban cu pricină de bir sau cu nume de alte cheltueli, fiind că ei toate dările își plătesc după așezare la ținutul Romanului, însă aceștia toți să fie adeveriți prin mărturie dregătorilor de Roman. Asămîne și argații ce vor avea pre la casele lor fiind holtei să nu să supere. Așijderea și păstorii ce vor avea pre la bucatele lor, cîștele lor ¹⁶⁾ fiind mazuri ruși ¹⁷⁾ oameni străini și adiveriți prin mărturia dregătorilor de margine că sunt străini și n'au avut nici un amestec de bir cu locuitorii țării, să fie apărați și scutiți de tot birul visteriei, cum și de toate alte dări.

Al cincilea. Cu cai de menzil, zahere, salahori, și orî ce alte havalele ¹⁸⁾ vor fi pe alți locuitori să nu să supere cît de puțin breasla aceasta, iar la cheltuelile ce să vor întîmpla acolo în Roman să dea ajutorii celorlalți tîrgoveți cîte 60 bani de casă pe an, ¹⁹⁾ iar pe la celălalte tîrguri pe unde vor avea dugheni să nu să supere nici cu o cerere de bani supt nume de cheltuelile tîrgului.

Al șaselea. La vremea slujbei desătine ²⁰⁾ pe toate bucatele

ce vor avea *stupi*, *sfini* să aibă a plăti cîte patru parale vechi de stupi i sfini. iar mai mult să nu fie supărați.

Al șaptelea. Cibotarii ²¹⁾ din breasla aceasta ce vor lucra pe la casăle lor și nu vor avea dugheni să nu să supere cu vre o cerere de daro pentru lucrul meștersugului lor.

Al optulea. Pentru boi ce să rup cîrduri din girezile lor și fug, cum și cai, epe din hergheli să aibă a da colaci ²¹⁾ la cine să vor găsi numai cîte doi lei de cîrd; iar cînd să vor răzleți din gireadă cite un boi sau doi, cum și hergheli cite un cal, iapă sau două atunci va da colacul cheltuelii.

Al noîlea. Pentru trebuința casălor lor slobozi să fie a tăe oi și capre, iar a vinde carne și la alți străini ²³⁾ sint opriți.

Al zăcelea. Pentru moșiile ce le țin cu anul pentru pășunatul bucatelor și pentru tînul ce fac pentru hrana vitelor lor. măcar că este dată poroncă în ce chip să să urmeze, dar prin hrisovul acesta poroncim că pentra cei ce li să va cădea *protimisire* la cumpăratul veniturilor de moși cu anul până la sfîntul Gheorghe fiește care să aibă ași căuta protimisire după dreptate, iar după sorocul arătat nimene să nu fie volnic a cere protimisire; așijderea și pentru acei ce nu ar avea loc de arat sau de cosit pe moșiile care să află șezători și nu va fi venitul acei moși vîndut la alții pentru neguțitorie, de nu să vor putea învoi cu stăpîinii moșiilor ca să le dea loc în dijmă pentru arat, atunce dumnevoastră dregătorii să le găsiți loc pe moșiile ce să megieșasc prin învoială și cu dijmă să-și facă arăturile trebuincioasă pentru hrana lor, dîndu-li-să loc de o parte, iar nu împrăștiat cu stricăciunea moșiei. ²⁴⁾

Al 11-lea. Neguțitorii breslei aceștia umblind prin țară pentru alijverișul lor și avînd pricină de giudecată cu cineva poroncim Domnia mea dumnevoastră dregători ai ținuturilor să aveți a-i giudeca cu dreptate sau nemulțămîndu-să cu giudecata de acolo *cu zi de soroc* ²⁵⁾ și mărturia dumnevoastră de toată curgerea pricinei să vie la divanul domnesc. Drept aceea poroncim Domnia me dumnevoastră ispravnicii cum și altor zapcii, i slujitorii și slujbașilor desătini pentru toate să aveți a urma întocma după cum mai sus să cuprinde prin hrisovul acesta. Poftim Domnia me pe alți frați luminați domni pe care sfîntul Dumnezeu îi va rîndui în urma noastră la domnie acestei țări să nu strice această așezare. ci mai vîrtoș să întărească pentru a dumilorsale veșnică pomenire.

Scrisu-saŭ hrisovul acesta la scaonul domniei mele în oraşul Eşii întru cea dintăi domnie a noastră la Moldavia la anul al doilea.

Anul 1820 Oct.

Io Mihail Grigorie Suţu Voevod

(l. p. gospod în

tuş roş)

Iordachi Roset vel vist. procitoh.

saŭ trecut la condica vistiriei:

Grigoraş Căminar.

Originalul acestuî hrisov e scris pe hirtie mare turcească cu slove de o caligrafie ireproşabilă. Punctele, iniţialele, titlurile, şi încheerea sînt scrise cu chinovar roş. Iar pecetea cuprinde pentru prima oară mărcile tuturor celor 16 judeţe ale Moldovei cu litere greceşti. Exerga este aceasta: † 1819 Ioanu-Mihail. Grigorie. Suţu. Vv. cu mila. lui Dumnezeu. Domnu. a toată ţara Moldovei

Domnul şi visternicul Iordachi Roset iscăleşc hrisovul cu propria lor mîna.

Am dat acest hrisov, ultimul în serie, pentru că cuprinde mai multe dispoziţiuni în cele ale lui 11 ponturi şi pentru că rezumă pe toate celelalte hrisoave anterioare.

Originalele mi-aŭ fost încredinţate spre copiere de d. avocat Socor, din Iaşi, care le are de la o rudă a sa Cerkez din Roman.

Iată hrisoavele ce întăresc privilegiile breslei :

1). 7268 Ghenarie 1 (1760), de la domnul Ioan Teodor Calimah Vodă în 4 ponturi.

2). 1799 Sept. 24, de la domnul C. Alex. Ipsilante Vodă în 8 ponturi. El aminteşte de un alt hrisov întăritor de la Alex. Ion Calimah Vodă (1796).

3). 1803 Mart 7 de la domnul A. C. Muruz Vodă, în 8 ponturi.

4). 1814 Mai 10 de la domnul Scarlat A. Calimah Vodă în 11 ponturi.

N O T E

1) *Titluşul domnesc în hrisoave*. La început titluşul domnesc în cărţile domneşti se dădea în slavoneşte : „bojieio mi lostieio mi Io... gospodară zemli Moldavscoi”. Acest obicei al cancelariei a ţinut în Moldova până cătră 1792, după ocupaţia

Nemțască, cînd a început a se scrie titlușul în romînește în domnia lui Suțu Voevod. În diploma Valahiei titlușul slavon a continuat pînă cîtră 1820 și *zemle Vlahiscoe* a trăit mai mult ca *zemle Moldavscoi*. Pricina acestei păstrări de titluș slavon se datorește școalei slavone, care a fost mai bine organizată în București și diecii de cancelarie recrutindu-se din elevii acestei școli slavone au păstrat tradiția slavistică cel puțin 30 de ani mai mult la București ca la Iași.

2) *Breasla negușitorilor armenii din Roman*. M. Gr. Suțu Voevod găsește la venirea sa în scaun întemeiată din străvechi breasla Armenilor în târgul Romanului. Cum acea breaslă era alcătuită pe anumite privilegii, cari priveau fiscal, starostele breslei era ținut să ceară și la noul domn înoirea privilegiilor pentru ca să aibă ființă și sub domnia sa. Domnul putea să primească recunoașterea privilegiilor sau putea să respingă. De aceia cu fie-care domnie nouă hrisoavele vechi de întărirea privilegiilor erau aduse la Domnie și introduse cu jalobă anumită. Hrisovul chiar zice lămurit „cari prin *jaloba ce au dat cîtră domnia me au arătat*“.

În această categorie avem rufetul tîrgului Ocnei, breasla calicilor, apoi diferitele mănăstiri, care aveau scutiri de la unii domni pentru moșiile și averile lor și foarte mulți particulari, boeri, curteni, negușitori și slugi domnești. Dacă am avea o condică a privilegiurilor, am ceti acolo multe lucruri despre felul întocmirii vechi a statului cu privilegiiași și țară.

De cînd era această breaslă a negușitorilor armenii la Roman și cum era organizată ea, pentru a înțelege rostul înoierii privilegiilor?

Fără a intra în alte amănunte asupra vechimei Armenilor la noi în țară, nici măbind nici micșurînd chestia, nu greșim cînd spunem că pe Armenii îi găsim la Roman din cele dintăi timpuri ale ființării acestui tîrg. Armenii erau mai vechi prin Iași, Suceava și alte tîrguri de la margine, cum e Camenița. Imprăștiași prin Europa în veacul al XI-lea d. Hr. ei au ocupat tîrgurile, care sporindu-le populația, care întemeindu-le.

Romanul își datează începuturile sale de prin veacul al XIV-lea. Mai întăiu a fost *cetatea* (grad, gorod) și apoi a fost tîrgul (*trăg*). În 1392 Mart 30 Roman Vodă dă un hrisov lui Ianăș viteazul (soldatul) prin care îi întărește stăpînirea peste 3 sate pe Siret anume *Ciursăzeușii Vladimirașușii și Bucurăușii*. Hrisovul îl dă din *cetatea lui Roman Vdă* (u nașemă gorodea u Romana voevodi) ¹⁾. Credem că tîrgul s'a dezvoltat încetul cu încetul în preajma *cetății nouă* (Novogradul), cum s'a obișnuit să se numească cetatea Romanului în actele oficiale, nume care ține pînă cîtră mijlocul sec. al XVIII-lea, cînd începe a fi înlocuit cu numele de *Roman*. Peste Cetatea Nouă

1) Arh. ist. I. I. 19 Melhisedec. Cronica Romanului, I. 5.

era un *parcalab*, care mai apoi rămîne și *parcalab Romanului* după ce cetatea s'a surpat.

Nimica nu ne oprește de a afirma că între cei dintăi negustori, ce au venit să se așeze în tirgul Romanului, să nu fi fost și *Armenii*. Poate să fi venit în 1418 supt Alexandru cel Bun, cum se afirmă de istorici ²⁾, în ori-ce caz secl. al XV-lea a văzut Armeni în Roman, cum secl. al XIV-lea i-a văzut la Iași, unde își zidesc și biserică (1395). Negustorii Armeni în Roman erau prea puțini, ca să poată forma o comunitate, și a trebuit să treacă aproape 200 de ani ca sporind numărul lor să poată zidi o biserică.

Biserica Armenilor din Roman e din 1609 (după era armeană 1058). Pisania bisericeii zice acestea : „Prin grația, milostivirea și voința lui Dumnezeu și prin alegerea a prea puternicului Dumnezeu și întru slava celui născut dintru din-sul în aceste vremuri răle ales-a Dumnezeu un om bun. numit Agopșa, carele a zidit acest hram în numele Maiceii Domnului spre pomenirea sufletului său și a soției sale doamnei Mugară și a părinților săi Vartan și Dolvat. și a fiilor săi Vartan, Saco și Donic, și a fiicelor sale Melușa și Dolvat la anul 1059 Sept. Părintele Caciadur“ ³⁾.

Armenii din Roman au suferit soarta comună a celorlalți Armeni din celelalte orașe. Povestea cu hrisovul lui Ștefăniță Vodă din 1526 e o grosolană făuritură Sionească, după ce se dădură hrisoval lui M. Gr. Suțu Vodă în 1820, care cuprinde cîteva restricțiuni asupra dreptului de a tăia și vinde carne. Credem că și Armenii din Roman au suferit de pe urma persecuțiilor lui Ștefan Vodă Rareș, despre care iată ce scrie cronica ; „pre Armeni pe unii de bună voe cu giuruință împlîndu-i, pe alți cu sila i-au botezat și i-au întors la pravoslavie, mulți din țară au eșit la Turci, la Leși și printralte țări vrînd să și fie legea lor“ ⁴⁾.

Se afirmă că o parte din Armeni din Moldova, deci și cei din Roman, ar fi emigrat în Ardeal, spre Gherla supt domina lui Duca Vodă bătrînul în a doua lui domnie, de cînd cu răscoala lui Hincu și Durac serdarul, ei fiind Armeni (1672) Cronica tace acest lucru, iar hrisoavele domnești îl desmint. Nu din cauza mișcării lui Hincu și Durac contra Grecilor lui Duca au fugit Armenii din Moldova, ci din cauza năvălirii Tatarilor, din care una și cea mai însemnată s'a petrecut supt Dumitrașco Cantacuzino (1674); dar iată ce zice hrisoval lui Ion Teodor Calimah Voevod din 1760 Ghenar 1 : „arătînd că de cînd li s'a stricat așezarea birului ce au avut mai dinainte, cum și de la răscoala Tatarilor cei mai mulți dintre dinșii săi înstrăinat printralte părți de loc“.

2) Pray G. «Dissertationes» Viena 1775, pag. 170 cap. XI.

3) Melhisedec. Cronica Romanului I. 34. Era armeană socotește anii de la 551 după Cristos, căci catolicismul lor Moise II intruni în Tavîn un' sinod pentru regularea calendarului.

4) Letopisețe I², 207.

Pentru ca membrii breslei să vină să se jăluască că breasla lor s'a stricat din cauza năvălirii Tatarilor, credem că e prea departe ernatecul Tatarilor din 1674 supt D. Cantacuzino, și mai degrabă punem răscoala Tatarilor Nogaî din 1730 supt Gr. Ghica Vodă, cînd îi bate, îi pune la dare de hac și le ia despăgubiri de război 700 pungî de bani, încheind pace cu ei pentru totdeauna.

Armenii din Roman s'au înstrăinat pe la 1730, stricîndu-li-se și birul și breasla. Treizeci de ani au dăinuit ei așa răzlețiți, pînă cînd iarăși s'au aciuiat pe la casele lor și comerțul a început să miște. Dacă am avea la îndămină hrisoavele lor cele mai vechi am putea preciza și mai bine; cel mai vechiu cel'am găsit eu în pachet este din 1760 Ghenar 1; însă în el se zice că „viind neguțitorii armeni înaintea domniei mele ne-au arătat cărți și de la alți luminați domni mai dinainte pentru așezarea birului că au fost cu rupta la camară osăbiți de altă țară“.

3) Am dat mai sus lista hrisoavelor domnești ce privesc breasla neguțitorilor armeni din Roman. M. Suțu Vodă face aluzie la cele 4 hrisoave anterioare lui, începînd de la 1760 Ghenar 1; Cu totul altfel zice Ion Teodor Voevod Calimah care și el a văzut alte „cărți de la alți luminați domni mai dinainte“ de 1760, probabil de la Ghiculești, Mavrocordați și Racovișești. Pentru cuprinsul acestor cărți domnești s'ar putea induce din cuprinsul cărții lui Ion Teodor Vodă de felul cum plăteau birul, cum și de alte privilegii ce avea breasla. Dar răscoala Tătarilor a spărcuit breasla și abia în 1760 găsim că erau 21 capi de familie armeni și 14 holtei.

4) *Inoirea privilegiilor.* Orî cine avea carte de scuteală sau de privilegiu de la un domn avea carte de scuteală n'avea tărie de cît sub domnia voevodului, care a dat'o și se ținea în samă de slujitorii statului. Chiar legenda spune astfel, cînd vorbește de argații lui Rareș, căroro le-a zis jupînul lor ajuns Vodă „iar acum veniți după mine la Suceava să vă dau cărți de scuteală, să nu plătiți nimic cît voi fi eu domn“. Pentru ca o carte de scuteală și de privilegiu să aibă tărie supt domnul următor, trebuia să fie recunoscută și de noul domn, de aceia la începutul fiecărei domnii nouă, se reînnoiau privilegiile mănăstirilor, boerilor, slujitorilor, breslelor și a orî căror fețe particulare. Sînt sute de asemenea cărți de inoie; și sunt foarte interesante motivele aduse de noul domn întru întărirea privilegiului înoit. Pe lîngă unele formule stereotipe, se vede însă în ele preocuparea practică a domniei de a mîntîia continuitatea trebilor din lăuntru, continuitatea așazămintelor cu toată vremelnicia domniilor, și deci rațiunea de stat care a precumpănit în totdeauna la darea și inoirea privilegiilor, statul Român fiind croit pe baze aristocrate și de privilegiu,

M. Gr. Suțu îndreptățește astfel întărirea și inoirea pri-

vilegiilor breslei Armenilor : „socotindu-ne ca breasla aceasta cu neguțitoria care fac, aduc folos și cămării gospod și locuitorilor înlesnire la alijveriș se cuvine după dreptate a avea și acum acele privilegiiuri“. Era aice repetarea stereotipă a rațiunei oficiale, care a precumpănit la acordarea primului lor privilegiu. Ioan Teodor Vodă zice : „socotind că și cămara gospod să se folosască mai mult, am făcut milă...“ Alex. C. Ipsilante Vodă zice : „socotindu se ca uniî ce cu neguțitoria care fac, aduc folos și cămării gospod cum și locuitorilor înlesnire alijverișului lor, cu cale și cu dreptate li saū făcut privilegiul...“ A. C. Moruz Vodă zice : „socotindu-se că ca uniî ce cu neguțitoria ce fac aduc folos și cămării gospod și locuitorilor înlesniri la alijveriș“. Tot așa îndreptățește și Scarlat A. Calimah Vodă, cînd zice : „socotindu-se că breasla aceasta cu neguțitoria care face aduce folos și cămării gospod și locuitorilor înlesnire la alijveriș“.

Continuitatea actelor de stat era asigurată și rațiunea acestei continuități o vedem întrupată în considerentele practice ale actului public. Elementul personal era stratul vremelnic și schimbăcios în statul nostru în trecut ca și astăzi încă : elementul material al lucrurilor conținea în însăși natura lui cuvîntul stabilității sale.

5) *Birul breslei*. Birul era capitația, cea mai veche dare cunoscută în cronicari și acte. Dar acesta cuprindea în sine *numărarea contribuabililor*, căci rădăcina lui e numărul *un* (turc. *bir*). Numărarea se făcea și la oameni pe capete, ca și la vite ; și fie-care om numărat era *birnic*. Plata birului însă pentru mai multă siguranță nu se făcea pe individ, ci și pe grupă, pe comunitate, pe *breaslă*, pe *rufet*, cînd individul nu prezenta fiscului destulă suprafață socială nici garanție legală.

Suțu Vodă hotărăște birul cislei la 1800 lei pe an, baniî visteriei. Suma aceasta a variat în cursul timpului, între anii 1760 și 1820. În 1760 Ion Teodor Calimah Vodă socotește ca breasla să plătească birul 720 lei, de unde mai înainte birul îl plătea în galbeni, 26 la șfert. În 1760 breasla Armenilor din Roman cuprindea 21 liude căsași și 14 liude holtei, în total 35 liude saū cam 120 de suflete.

În 1799. C. A. Ipsilant Vodă ridică birul breslei la 911 lei 60 bani. În 1803 A. C. Muruz Vodă păstrează aceeași sumă pentru plata birului, dar în schimb le dă și pe cei 4 frați Misirești să intre în cisla birului. În 1814 Sc. A. Calimah Vodă rădică plata birului la 1500 lei, baniî vistiriei, pentru a ajunge la 1800 lei în 1820.

Cum ne explicăm noi această urcare ? Era ea o îngreueră făcută breslei, căci în curs de 60 ani s'a întreit aproape plata birului, ori creșterea birului stă în raport și cu sporul numărului de liude ce intrau în breaslă ?

Înainte de 1760 breasla Armenilor din Roman plătea birul în galbeni. cite 26 de galbeni la șfert. Cum erau atunci 6

șferturi, plus unul al mucarerului, adică taxa înnoirii domniei, breasla plătea înainte de 1760 suma de 182 de galbeni pe an. Această taxă era oneroasă, căci în breaslă rămăsese numai 35 birnici, și „aceștia sînt cei mai slabi și săraci din prilej fiind că cei mai fruntași au lipsit“. Deci în 1760 se părea oneroasă breaslașilor armeni plata a 5 galbeni de cap pe an și Ion Teodor Vodă le pune plata birului în lei, dar de-odată o socotește la 720 lei pe an, cea ce ar veni de cap birnic cite 20 lei pe an.

Deci în mintea celor de atunci plata birului de 20 lei pe cap era mai puțin oneroasă ca 5 galbeni, de și galbănul pe atunci nu valora mai mult ca 4 lei; procurarea lui însă dădea loc la șicane și greutăți, de care breasla fuge și se crede ușurată să facă plata în lei, nu în galbeni.

Urcarea plății birului în lei de la 720 lei până la 1800 mai corespunde și urcării valorii aurului în piață și deprecierei argintului. În 1820 galbănul nu mai costa 4 lei de argint ca în 1760, ci 15 lei, deci se împătrise în valoare.

Urcarea dar a dajdiei birului corespunde nu atît sporirei numărului liudelor din breaslă, cît urcării valorii aurului și deprecierei argintului, întru cît liudele holtei nu mai plăteau bir, ci numai liudele căsași.

6). *Răsura* era zeciuiala la leu, ce se lua la dajdia birului și ajutorinței. Cînd statul a început a plăti lei la slujbași, mijlocul ce l'a crezut mai nimerit să facă față la aceste noi sarcine bugetare a fost să arunce asupra birului și a patentarilor o zeciuială, care a mers din ce în ce crescînd, până ce astăzi zecimele au întrecut baza impozitului. Cu răsura se plăteau slujbași.

Până la 1760 breasla Armenilor plătea numai dajdia birului fără răsura. Nicî chiar Ion Teodor Vodă nu le pune în samă răsura, ci numi taxa mucarerului. Cea întâiu pomenire de răsura o găsim în hrisovul domnului Ipsilante din 1799 și de sigur că a trebuit să fie și în hrisovul lui Calimah Vodă din 1796, ce lipsește în serie.

În 1799 Ipsilant Vodă socotește răsura 4 parale de leu; ea crește la 5 parale de leu în 1803; crește la 15 parale de leu în 1814 și tot așa e și în 1820. Deci și răsura s'a împătrit în formă. Cînd leul de argint era de 4 ori mai scump, și răsura la leu era de 4 ori mai mică; la un leu se lua 4 parale (1796), pentru a se lua 15 parale la 1820.

Deci dajdia birului și cu răsura se urca la 720 lei (1769) fără răsura, 1002 lei în 1799 (911 birul + 91 lei răsura) 1025 lei în 1803 (911 birul + 114 răsura), 2062 lei în 1814 (1500 birul + 562 răsura), 2475 lei în 1820 (1800 birul + 675 răsura).

7). *După dreaptă cislă*. M. Suțu Vodă dispune ca dajdia birului să o plăteasca breasla negușitorilor după dreaptă cislă. Plata birului în cislă era o garantare a statului *stabil* contra

individului *nestabil*. Dacă fie care țaran ar fi fost solvabil la execuția dărilor și ar fi fost legat de casa lui, de satul lui, de moșia lui—care nu le avea—statul n'ar fi fost silit să recurgă la forma încasării dajdiei birului în cislă, silind satul să asigure plata globală a birului indiferent de cîți ar fi fost față la plată. Cum însă pe atunci erau foarte mulți, cari dădeau bir cu fugiții, adică dispăreau din sat, după sistemul timpului fiscal făcea răspunzătoare pe obștia satului pentru individul dispărut. Aici era partea jenantă a plății birului în cislă. Să nu se crează însă că plata birului în cislă nu avea în vedere proporționalizarea dării cu starea birnicului. Cînd sătenii se adunau la cislă în fața casei vornicului și se numărau se avea în vedere puțința de plată și nu fie care sătean plătea exact aceeași sumă cu altul, ci proporțional cu starea.

De ce domnia primea breasla Armenilor să plătească birul după *dreaptă* cislă? Înainte de 1760 breslașii armeni plăteau birul cu *ruptura* la camara gospod osăbiși de altă țară. Adică în practica lucrului de atunci Armenii *rupsesse* cu visteria și camara gospod cît bir să plătească fie care pentru sine, sau să garanteze unul pentru altul în cislă.

Ei erau 35 persoane; știa că fie care avea a plăti 5 galbeni pe an, fie că în cursul anului dispărea sau nu vreunul dintre ei. Dacă ar fi plătit birul în cislă trebuia ei să garanteze la fie care șfert cei 26 galbeni, fie că erau sau nu erau 35 la număr.

Vin Tatarii prin 1728; breasla Armenilor din Roman se spărcue; „cei mai frunțași“ au trecut hotarul și au rămas în țirg „cei mai slabi și săraci“. Birul continuă a-l plăti tot *cu ruptura*, nu în cislă, fie care partea lui aferentă, fără solidarizare de unul pentru altul. Ion Teodor Vodă le menține tot plata *cu ruptura* „și li s'au așazat cu hotărîrea dajdei birului lor pe an *cu ruptoare* la camară“.

Ei continuă a da dajdia birului cu *ruptura* și la 1799, „că ei din vechi au avut așezare *cu ruptura*“.

În 1803, Alex. C. Muruz Vodă schimbă felul plății birului, punînd să plătească *toți la un loc* „ca să-și poarte birul toți la un loc“. Muruz Vodă a fost adus la această măsură după rugămîntea breslașilor armeni cari „din întîmplare au săracit și au scăpătat în cît suma birului ce au dat până acum pe an le este cu însărcinare peste puțință“. Iar ca să-i ușureze și mai mult vîră cu de-a sila la plata birului în cislă pe 4 frați armeni Misirești, cari până atunci își purtase birul cu osebit hrisov și acum erau puși la plata de bir „cu toții la un loc“.

Sărăcia breslei a fost cauza schimbării felului plății birului, silindu-i a plăti toți la un loc și cu cei 4 Misirești mai chiaburi suma globală a birului după *dreaptă*—adică *proporționată*—cislă

În 1814 Sc. A. Calimah scutește de plata birului în cislă

pe 2 din frații Misirești, pe Mihalachi și Cristea Misir, „cari sînt așazați la rinduiala ruptașilor de cămară prin osebită carte a domniei mele“, restul urmînd a-și plăti birul, după *dreaptă cislă*.

4). *Ruptele visteriei*. Toți birnicii ce erau trecuți *nominal* în tabelele visteriei și care plăteau dajdia birului cu ruptura, adică cu învoială după puțința birnicului, constituiau clasa ruptașilor de visterie. Ruptașii erau deosebiți de țară, căci visteria trecea în tabelele sale *satele*, nu săteniî din sat. Iar vorniciî satelor, sau alt fruntaș din sat trebuia să-și țină catastih de numărul birnicilor în cislă, el răspunzînd sameșului său de ținut de toată dajdia birului, nu de plata individului.

Tot ce era străin, ambulant cu birul, ineseriaș, tîrgoveț neașezat încă, intra în *rupte*. Și așa erau și Armenii de la Roman, ruptași. Sărăcind ei au fost transformați în *cislași* iar ruptașii au rămas numai cei mai răsăriți puțin, și care căpătase favorul Domnului de a nu-i mai amesteca cu țara, cu gloata, cum au fost cei 2 Misirești, Mihași și Cristea.

Orî ce ruptaș își avea cartea lui domnească deosebită, așa că catastihul ruptelor era nominal. Osebirea socială și economică a adus după sine și osebirea fiscală.

9). *Două vadele*. M. Suțu Vodă urmînd pilda înaintașilor săi a dispus ca plata birului în cislă să se facă în două vadele, la sf. Gheorghe și la sf. Dumitru. Măsura aceasta n'a fost de la început. În 1760 breasla negustorilor Armeni plătea birul în sferturi ca și ceialaltă țară. Măsura plății în sferturi a luat-o întâi C. Mavrocordat ca o ușurință pentru contribuabili, cari erau mai năpăstuiți cînd urmau să plătească o dare de odată integral. Desțărarea miilor de săteni de aceasta era pricinuită, cum și de lipsa de control a sumelor plătite și de nestabilitatea sumelor de plată.

Numele de sferturi nu însămnă că s'au oprit la *patru*, ci ele au crescut chiar supt Mavrocordat la 6 sferturi, cum le și găsim în 1760: „După rinduiala lunilor se vor urma sferturile *tot cîte pe 2 luni un sfert* începîndu-se *sfertul întâiu* de la luna lui Ghenar-Fevruare, și al *doilea sfert* Mart-April, și al *treilea sfert* Mai-Iunie, și al *patrulea sfert* Iulie-August, și al *cincilea sfert* Septemvrie-Octomvrie. și al *șasele sfert* Noemvri-Dekemvri, și un sfert mai mult la vreme *mucarerului*“.

Înbucătățirea birului în 6 sferturi era de fapt o ușurare pentru birnici, căci aveau a da cei 35 liude în 1760 cîte 26 galbeni la sfert sau cîte 160 lei vechi. Schimbările aduse apoi în plata birului țării s'au resfrînt și la breasla Armenilor, căci Ipsilant în 1799 vedem că-i pune la plata birului în 2 vadele (rînduri): sf. Gheorghe și sf. Dumitru. Deci buclucul celor 2 sfinți ai bisericel ca termen de cîștiuri, de vadele, de împosesuirii de moși, s'a început numai către sfîrșitul sec. al XVIII-lea, cînd și moșiile au început a fi mai căutate prin vînzarea veniturilor la orîndatori.

10). *Ajutorința*, după cum și numele o arată era sporul de dări ce se plăteau de țară pentru a face față la plusurile de cheltueli neprevăzute. Multe din aceste cheltueli le cereau Turcii, hanul de Caușeni și pașalele de Hotin și Bender. Conturile lor în sama bugetului țării erau totdeauna paragrafe deschise, și cum baza birului era fixată pe sferturi cu petluituri pe fețele fiecăruia, birul nu se putea urca la infinit, ori în cite sferturi s'ar fi împărțit, Birul fiind o taxă pe cap, pe persoană, s'a căutat ca să se facă față cheltuelilor extraordinare, să se scoată din dările pe profesioni și întreprinderi. Un articol imposibil era comerțul supt orice formă; deci pe lângă impunerea persoanei s'a impus și averea persoanei izvorită din ocupația sa.

Comercianții fiind mai puțin și deci avind pretenții de a umbla mai des cu banii prin mână, statul i-a impus pe ei ca pe lângă capitația ce aveau a da *de om*, să mai dea și *ajutorința* pe an pentru alte sporuri de cheltueli.

În 1820 breasla Armenilor din Roman luase o dezvoltare destul de mare în ceia ce privește comerțul. Erau în breaslă următoarele categorii de negustori :

1). *bogasierii*, cari aveau a plăti cite 15 lei pe an ajutorința :

2) *brașovenii*, plăteau 10 lei pe an ajutorința ;

3) *cavașii*, plăteau tot 10 lei pe an ajutorința ;

4) *băcanii*, plăteau cite 8 lei pe an ajutorința ;

5) *rachierii*, plăteau cite 8 lei pe an ajutorința ;

6) *cafengii*, plăteau havaetul lui Cafegi bașa.

În enumerarea acestor categorii de comercianți armeni noi cetim toată dezvoltarea breslei Armenilor din Roman și creșterea comerțului lor. În 1760 Vodă Ioan Teodor Calimah nu pomeneste nimic de categoriile de comercianți. Se vede că în urma răscoalei Tatarilor negustorii Armenii din Roman au fugit peste hotară, și au rămas numai birnicii fără meserii și acei ce aveau oi, stupi și mascuți. În 1799 însă găsim pe Armenii din Roman fiind bogasierii și crișmarii (pontul 2). În 1803 deja Armenii din Roman își lătesc comerțul și în alte ținuturi unde ei aveau bogasierii și crișme în număr de 7, și anume 3 dughene la Tirgul Frumos, 2 dughene la Neamț și 2 dughene la Bacău. În 1814 comerțul lor era deja ridicat la 6 categorii, cum îi găsim și în hrisovul lui M. Suțu Vodă din 1820, iar taxele erau și în 1814 tot aceleași ca și în 1820.

Cea mai aleasă specialitate era manufactura fină, ce se vindea în *bogasierii*. Apoi venea manufactura mai ordinară de la Brașov—*brașovenii*, apoi veneau magazinele de încălțăminte *cavașii*, apoi veneau *bacalii* și *rachierii*.

Fixarea taxelor de ajutorință varia după tirguri și felul negoțului. În Roman tocmai în 1814 breasla plătește ajutorința de 15 lei la dughenile bogasierii. În Iași din contra comercianții plăteau ajutorința încă din 1795 și anume 25 lei

de dugheană cu lipscăniș, 20 lei pentru brașovenii și blă-nării, 15 lei pentru bogasierii; iar răsura era de 15 parale la leu. Progresia aceasta a dărilor la ajutorință avea în vedere alijverișul după loc și marfă, considerente practice în fixarea unor dări nouă, ca să nu pară vexatorii. La Iași era alijverișul mai mare ca la Roman și deci și darea ajutorinții apăsa mai greu pe negustorii din Capitală ca pe cei din provincie.

Ajutorința era de *iarnă* și de *vară*: cea de iarnă era de fapt un sfert nou, ce se încasa de la birnici însă din alijverișul lor, nu de la persoana lor. Un breslaș arman plătea birul 20 lei pe an cu răsura cu tot; dacă era bogasier mai plătea alți 20 lei (15 lei ajutorința și 5 lei răsura).

11). *Cafegi bașa*, adică primul Cafegiș al domnului, era înlesnit în veniturile lui din avaeul ce lua de la toți cafegii din țară, cărora domnia nu le cerea nimic la ajutorință. Cafegii fiind pușini abia-abia puteau întreține luxul lui Cafegi bașa la curte.

Viața de cafea este o inovație turcească. Turcii au obiceiul să stea toată ziua la cafea bînd cafele, gust turcesc, cum Rușii au *tractirurile* lor unde se bea ceai. Cafenele au luat o dezvoltare în secl. al XIX-lea, cînd și tîrgurile au început a mișca ceva economiceșe și nu e lucru fără interes să se știe cine au fost primii cafengii în fie care tîrg, căci azi ni se pare că totdeauna așa a fost: *tîrguri cu cafenele!*

Cafegiul bașa își primea venitul de la cei de o profesie cu el, domniî neluînd nimic pentru sine din ajutorința cafenelilor.

12). *Crîșmele*. În 1760 bresla armenilor din Roman nu practica crîșmăria, căci Ion Teodor Vodă nu prevede nimic despre crîșme; și apoi aici negoșul de crîșmărit nu era așa de răspîndit. De cînd însă a început a se vinde horilca fabricată în țară, de atunci și crîșmele au luat o dezvoltare mai mare. Dreptul de a vinde vin îl aveau boerii, cari plăteau visteriei o dare globală pe pivniță, cam 10-15 lei pe an, indiferent de ce vindeau într'un an. Slujba aceasta o făceau *pivnicerii*. Cu vremea domniî au schimbat felul dării, în loc s'o ia global pe pivniță, au luat'o în detaliu pe cantitatea ce se desfăcea; și măsura era *butea* sau *polobocul* (jumătate de bute).

Darea pe bute era mai oneroasă, dar mult mai dreaptă; și vedem că unii boeri continuă de a cere favoarea de la domnie ca să plătească darea vinăriciului pe pivniță, nu pe bute. Se vede însă că breslele de negustori n'au mai putut căpăta această ușurare și darea vinului a rămas cea pe cantitatea desfăcută. Cei întăi care au căpătat hrisoave au fost neguștorii din Iași, și apoi din alte tîrguri.

Bresla armenilor din Roman capătă privilegii pentru crîșme abia supt A. C. Calimah Vodă în 1795, după care a-

poî C. A. Ipsilant Vodă în 1799 dispune la pontul al 3-lea că crişmele vor plăti câte 3 lei de bute, câte 60 parale de poloboc, şi 14 parale răsura la vremea ajutorinţei. Măsura era generală pentru toţi negustorii, căci şi breasla neguţitorilor din Iaşi capătă pe la Calimah Vodă în 1795 aceleaşi privilegii ca şi Armenii de la Roman.

Deci tot ce era comerţ şi industrie plătea *ajutorinţa*, explicându-ne prin aceasta economia dărilor vechi, că ceia ce nu putea îndeplini birul pe capete de oameni, se lua de la profesii, care fiind mai bănoase, deşi mai puţine, plăteau şi o taxă mai mare şi răsura era mai încărcată ca la bir.

Acum dacă un crişmar desfăcea 10 poloboace a 50 vedre unul, el plătea fiscului 15 lei vechi, şi cu 5 lei răsura, tocmai 20 de lei ajutorinţa pe lângă birul tot de 20 lei. Singura schimbare ce s'a adus acestei taxe este că a fost scutită de răsura, adică de zăcime încă din 1814 supt Sc. A. Calimah Vodă. Pentru aceasta şi hrisovul scoate ajutorinţa crişmelor în pont deosebit, întru cât reuşise crişmarii—cari cei mai mulţi erau reprezentanţii boerilor ori ai breslelor—să fie uşuraţi cel puţin cu răsura la ajutorinţă, adică cu zăciuiala de 15 parale la leu răsura.

Rachiul era prevăzut la pontul 2 al ajutorinţei dugheniilor, şi se plătea câte 8 lei pe an de dughiana *rachierie*; în ajutorinţa crişmelor intră numai vinderea vinului care a fost singurul articol mai bogat prin faptul că producătorii de vin erau cei mai mulţi şi cei mai vechi.

13) *Fiind holtei*. Hrisovul lui M. Gr. Suţu Vodă cuprinde o dispoziţie, care nu se găseşte în hrisovul lui Ioan Teodor Vodă din 1760. În pontul 4 al hrisovului se scuteşte de dare de bir şi de ori-ce havalele pe „fraţii, feciorii şi calfele fiind holtei”. Mai scuteşte de ori ce dări şi havalele pe desăgararii ce merg la iarmaroace, argaţii din ogradă, păstori de la cişle fiind mazurii ruşi“.

Măsura aceasta din hrisovul de la 1820, e repetarea aproape stereotipă a măsurii de la pontul 4 din hrisovul lui Ipsilant Vodă din 1799, şi aceasta *probabil* după hrisovul lui Calimah Vodă din 1795, dacă socotim măsura luată cu negustorii din Iaşi. De la 1749 numai boerii căpătase dreptul de a avea scutelnici în schimbul desfiinţării vecinătăţii. În 1760 celelalte categorii de cetăţeni nu căpătase acest drept, căci Ion Teodor Vodă nu-l înscrie în hrisovul lui. Breslele erau încă slabe şi nu ceruse de la domni privilegii pentru ele. Incetul cu incetul Domniile luînd în vedere câştigul ce breslele aduceau cămării gospod cu negustoria lor au început să le întindă şi lor privilegiul de scutelnici şi A. I. Calimah Vodă îl înscrie în hrisovul breslei neguţitorilor din Iaşi: „Feciorii lor, cum şi calfele ce slujesc la dughenile lor, *fiind holtei* să nu fie supăraţi a plăti bir, şi asemenea şi argaţii lor ce vor fi holtei să nu fie supăraţi cu dare de bir; aşijdere fieşte-

care negustor să aibă a scuti și a apăra cite un om străin adus de peste hotar, lăsându-se să fie pentru ajutorul caselor sale.

După 25 de ani de traiu cu privilegiu, breasla armenilor din Roman își înmulțește membrii ei. In 1760 toți membrii breslei. cei 35 de inși plăteau dare de bir, deși erau 21 de liude căsași și 14 liude holtei. Cu înmulțirea membrilor din breaslă, ea a căpătat de la domnie scutire pentru toți membrii holtei din breaslă, cum și pentru personalul de serviciu ca argați, desăgari, păstori și alții. Enumerarea lor arată întinderea și dezvoltarea ce luase breasla în ocupațiile ei întru cit mai avea pe lângă dughenile din Roman alte 7 dugheni în 3 țiguri și mai avea turme de oi, priseci cu stupi, herghelii de cai și cirezii de vite.

14) *Iarmaroace* Atingerea noastră cu Rușii ne-a adus și practica și numele de *iarmaroc*. Sigur că populația Moldovei avea cunoștința că în imperiul Moscovit se făceau țiguri anuale în anumite centre (Iahrmarkt), unde populația își făcea schimb de obiecte. E vestit de pildă, iarmarocul din Nijni-Novgorod. In step-urile Rusiei iarmaroacele sunt o necesitate teritorială; și aducerea lor la noi în țară a început în jumătatea a 2 a a sec. al XVIII-lea, mai ales după 1760. Ion Teodor Vodă nu pomeneste nimic de aceste iarmaroace, nici de scutiile desăgarilor. In 1796 Calimah Vodă și mai apoi Ipsilant Vodă în 1799 amintește de această scutire, care se repetă a proape stereotip până la 1820.

Iconomia acestui pont era următoarea: pentru comerțul ambulant se încasa taxa cuvenită de deregătorul locului, unde se făcea iarmarocul. Fiecare buccengiul său desăgar plătea ceva în țigul iarmarocului, care era și venitul celor din loc. Desăgarii cu marfă ai breslei Armenilor plătindu-și birul lor in Roman erau scutiți de orice alte dări prin iarmaroace, unde se duceau cu marfă, numai trebuiau să dovedească cu fidula dirigătorilor de Roman că ei și-au plătit dările lor la locul de reședință.

In dezvoltarea iarmaroacelor stă dezvoltarea comerțului și a industriei noastre, cu incepere de la 1770 incoace

16). *Câșle*. Cișlele erau odăile pentru vite, unde se adăposteau iarna. Cronicarii ne vorbesc des de Tatarii cari veneau cu ielele lor la câșle (la iernatec). Cuvîntul vine din tătărăscul *Gychla*, *Gychlâq*, cartier de iarnă, de la *Kyeh*—iarnă. De la Tatarii din Bugeac cuvîntul a trecut la Moldovenii care l-au primit și l-au fixat în nume de localitate, ca vestita *Câșla* de pe Elan, sat înființat cătră 1580 și desființat în 1864 în zi de Paște, în ajunul improprietății țaranilor.

Și breasla Armenilor își avea cirezile sale de vite, hergheliile de cai, turmele de oi, care erau păzite de păstori și le iernau la câșle. Toți acești păstori fiind oameni străini erau apărați de orice dare de bir și de alte havalele.

17). *Mazurî Ruşi*. Cuvîntul se aude şi astăzi în popor, arătînd pe argaţi, pe vacari, păstrîndu-se denumirea şi astăzi la cîri ce boar sau argat, care nu mai este de origină rus mazar dar a împrumutat meseria mazurului rus. Cu toată estinderea de înţeles ce a luat azi cuvîntul, ca şi *bulgărie* (grădinărie), ne arată că la început meseria de boar şi păstor la vite o practicau străinii aduşi din Mazuria, zisă şi Moscova a căror locuitori erau numiţi Mazoviţi, şi *Mazurî*. Cuvîntul Mazur nu se găseşte în ruseşte, ci în leşeste şi Malorosiană, unde mai însamnă şi *murdar*, *minjit*, *grosolan*. Massovia a fost provincie Polonă cu capitala Varşovia, care între 1138 şi 1529 a fost ducat, patria familiei Piastelor, de la 1566 a fost rădicat la gradul de Palatinat şi era unul din cele 8 voivodate Polone.

Mazoviţi erau dar Poloni, din însuşi inima Poloniei, căci Mazuria (Massovia) avea 7 *obvodii*: Varşovia, Stanislav, Lovicca Rava, Lesati, Cutno şi Vratavlic, şi azi e o gubernie ruscă cuprinsă între Plock, Lublin, Radum şi Prusia. Cum însă Polonia a încetat de a mai fi stat independent din 1796, Domniî Moldovii nu puteau să mai zică la supuşii ruşi, de ori ce neam ar fi fost ei, de cît că sunt *mazurî ruşi*, putînd fi atunci şi mazurî Nemţi sau Prusaci.

În 1760 nu se face nici o pomeneală de aceşti păstori mazurî ruşi; abia în 1799 Ipsilant Vodă aminteşte la pontul 4 de mazurî ruşi; şi de atunci hrisoavele repetă acelaşi lucru până la 1820. Poloniî cu ducatul Masovia era încorporată la Rusia şi toţi Poloniî deci şi mazurii erau acum Ruşi, nu muscali.

18). *Havalele*. În pontul 5 M. Suţu Vodă scuteşte breasla Armenilor de cai de menzil (poştă, olac), de zahere şi salahori şi ori ce alte havalele; numai la cheltuelile tîrgului Roman să dea ajutor cite 60 bani de casă pe an, fiind scutiţi a plăta această taxă şi pentru celelalte 7 dugheni din Bacău, Neamţ şi Tîrgul Frumos.

Această măsură e una din cele mai vechi. În 1760 Ion Teodor Vodă dispune şi el la pontul 3: „aşijderea să fie scutiţi şi apăraţi şi pentru *caii de olac* şi *podvozi* (zahere, salahori şi alte havalele) şi pentru branişte adică pentru finul ce făceau Armenii pentru grajdul gospod“. Iar la pontul 4 zice: „Aşijdere şi pentru şoltuzul tîrgului nici la unele ei sau casele lor să nu fie supăraţi numai la cheltuiala tîrgului ce să face să dea şi ei cite 60 bani de casă pe an, iar alta supărare să n'aibă“.

Caii de olac din 1760 devin cai de menzil, adică cai de poştă în 1799: podvoadele din 1760 sunt specificate în zahere, salahori şi alte havalele; iar braniştea domnească nu mai era în 1799, serviciul acesta fiind schimbat. Şoltuzul Romanului nu mai era în drept a cere pentru el serviciul breslei, ci

tirgul față cu nevoile lui încasa de la armeni câte 6) bani de casă pe an, de unde mai înainte, prin 1727 se lua numai 2 bani de casă pe an.

Breasla a mijlocit că 60 de bani de casă pe an e foarte mult și Calimah Vodă în 1795, Ipsilant Vodă în 1749, Moruz Vodă în 1803 le scoboară la 20 de bani, ca să li se iasă răși la 60 bani de Calimah în 1814, cum și rămâne în 1820.

Sarcina angaralelor și a havalelelor era mare pe țară, și nu era aceeași, ci varia după regiuni și după țirguri. Capitala, de pildă, purta unele havalele, satele și țirgurile din șleahul cel mare purtau alte havalele, cum a fost Docolina; satele și țirgurile de pe margină alte havalele. Căii de olac, podvoadele, zaharelele erau aceleași. Dar față de pildă de ce havalele scutește Calimah Vodă în 1795 breasla neșitorilor din Iași, capitala țării: „Căii de menzil, zahare, salahori și alte havalele ca acestea ce vor fi pe alți locuitori birnicii ai țării, aceștia să nu se supere, ci să rămână în pace. Oaspeții pe la casele lor să nu se rinduiască, nici așternuturi sau arămuri să nu li se ia la sosiri de musafiri, asemenea și la schimbarea Domnilor să nu fie supărați cu cereri de rădvane“.

E cunoscută cotizația ce și au impus o boeră să clădească casă pentru aghenția nemțască din Iași în 1815 numai să scape de havalelele musafirilor diplomați; iar Vasluenii nu degeaba îi rîdea D. Cantemir că se arătau în haine de cerșitori, ca doar ar scăpa de musafirii mari în trecerea spre Iași.

Scutirile de havalele ne arată care era sistemul oficial în țară.

20) *Desătina* Era zăciuiala ce se lua de fisc din stupi și rimători. Practica slavonă în cancelarie a introdus termenul oficial *desătina* în loc de vechiul românesc „a lua de-a zecea“, care se găsește în vechile acte din secl. al XVI și XVII. Sistemul de a lua de-a zecea a plecat de la produse, la animale și produsul albinelor; și fiscul a imitat aice raporturile dintre particulari. Proprietarul unei moși în interesul de a-și face sat pe moșia lui înlesnea așezarea oamenilor străini de peste hotară avind a da de-a zecea din tot produsul lor: din cîmp cu țarină, din grădina cu legume, din fînețe, din mori, din vad de moară, din iazuri cu pește și din ori ce alt venit. *Dijma* se referea la raporturile dintre particulari, iar statul, întrupat în persoana Domnului își lua de-a zecea din produsul solului, ca stupi, prisăcile și animalele domestice. Între cele dintâi articule impuse la dări au fost stupii, ceara și mierea; și după obiceiul vechiu ar fi trebuit să se ia din zece stupi unul, dar se lua din 50 stupi unul, sau câte o para de stup, după cum se citește în acte. Întâi și întâi s'au încasat veniturile din produsele legate de pămînt. Griu, legume, livezi, vii; iar din averile mișcătoare au fost puse la taxă prisăcile și mascuții; și apoi s'au întins la cai

(cunița) și vite (văcăritul), cari au fost mai supuse schimbărilor politice. Desetina a fost statornică, de aceea aici găsim aplicate într-o foarte largă măsură privilegiurile de a fi scutite.

Hrisoavele domnești de la 1760 la 1820 nu dispun în același fel asupra desetinei. Așa în 1760 Ion Teodor Vodă dispune la pontul 2: „pentru desătina de stupi și de rîmători pe drepte bucatele lor ce vor avea să plătească de zăce bucate un leu“.

Cancelaria dădea și la stupi și la mascuri numele de bucate, cum se da la cereale, denumire care e și azi mai mult în Muntenia; fiscul din vechi împrumutînd o terminologie muntenească: *rîmători, mascuri, bucate* etc.

Desetina era un coudeiu însemnat în bugetul țării. Așa în 1763 vedem că desatina vîndută la Kokiî vechi a adus 36670 galbeni sau lei noi 74.439 lei, bani 90, galbanul (ughii ungurești) împlînd în 1763 abea un leu și 36 parale în monedă nouă cursul fiscului. Pe județe desetina venea astfel: 3320 Suceava, 2700 Neamțul, 1940 Romanul, 2210 Bacăul, 2290 Putna, 1400 Tecuciul, 710 Cărușii, 1870 Tutova, 2050 Vasluiul, 220 Fălciul, 7040 Lăpușna, Orheiu, Sorocea, 2510 Cernăuții, 3080 Hârlău și Dorohoiul, 1220 Cărligătura, 3500 Iașii, 60 Greceii.

Scutirile de la desetina se scădea din suma globală; așa că pe anul 1763 totalul scăderilor la desetina a fost de 18604 lei. Socotind a 4 parale de stup iese că erau în Moldova la 1763 cam 744390 stupi și rîmători.

Breasla Armenilor nu era scăzută de la desetina, ci numai ușurată. În 1760 plăteau la 10 stupi ori mascuri un leu ceea ce vinea 4 parale de stup și rîmător. În 1799 Ipsilante dispune la pontul 6; „până la 2000 de stupi și rîmători ce vor avea să aibă a plăti cîte 4 parale de stup și rîmător, iar pe ce vor avea mai mult vor da ca și alți locuitori ai țării“. Asemene dispune și Moruz Vodă în 1803. Scarlat Calimah Vodă în 1814 întinde privilegiul asupra tuturor stupilor și sfinilor nu numai asupra a 2000, dispoziție care se mănține și supt M. Gr. Suțu Vodă.

Cuvîntul *sfini* în loc de mascuri și rîmători ne arată influența rusască în cancelarie (*sfin. rus. svinia*—porc), și s'a introdus după 1780, nelăsînd nici o urmă în graiul viu, lucru ce constată și Cihac în dicționarul său, zicînd că e *cuvînt necuzitat*.

Cancelaria oficială a fost mai des și mai tare influențată de diferitele curente literare fie atît prin cultura diecilor, cît și după naționalitatea lor. Cum în cancelaria Moldovei au intrat ca dieci mulți maloruși și Poloni, găsim în lexicul textelor oficiale, acte, ispisoace, urice foarte multe rutenisme și polonisme. Tot așa s'au introdus și unele uncurisme ca a *bi. cinlui* (a prețelui) probabil introdus întăiu în partea apusană

a Moldovei, unde era o populație ungurească și de unde s'au recrutat în mod direct unii dieci. Tot așa ne explicăm și unele rusisme ca *sfini*, care a bătut pe mascuri și rimători în condeiuul unor dieci mai rusificați, ținându-se de moda timpului.

21) *Ciobotarii fără dugheană* căpătase de la Scarlat Alexandru Vodă Calimah scutire de a plăti vre-o dare pentru meșteșugul lor, cum plăteau cavafii cite 10 lei de dugheană. Se vede că în curs de 20 de ani negustorii de căvăfărie, adică de încălțăminte, au dezvoltat în jurul lor meșteșugul ciobotăriei, pe atunci nefiind importul de încălțăminte. Concurența meșteșugului au făcut ca unii ciobotari să nu poată lucra pentru patronii cavafi, ci să lucreze pe sama lor la casele lor, cum avem astăzi cei mai mulți ciobotari. Cum hrisoavele domnești nu spuneau nimic de această nouă categorie de meseriași, care propriu zis nu erau cavafi, fiscul era încurcat de cum să-i claseze; până ce a venit Calimah Vodă și i-a scutit de orî ce dare, ca ajutorința și răsura ajutorinței pentru a-și putea căuta de meșteșugul lor.

Felul cum se capătă această scutire arată că industria a urmat comerțului și s'a dezvoltat prin comercializarea lui. Armenii cavafi aveau pe lângă dughenile lor și ateliere de încălțăminte, care produceau atita cît puteau desface în dughenile lor de căvăfărie din Roman sau în cele 7 dughene din alte trei orașe.

Pentru aceste ateliere alăturate și încorporate la magazinele de căvăfărie fiscul nu încasa de cît o taxă, a ajutorinței cu răsura ei, care se însuma la 10 lei ajutorința și 3 lei 30 parale răsura. Ciobotarii fără dughene neputînd avea chipul de desfacere al cavafilor nu puteau fi supuși la aceleași taxe, căci ar fi fost oneros pentru ei. Calimah Vodă îi scutește în 1814; iar M. Suțu Vodă le reînnoește scuteala în 1820.

22). *Darea colacului*. Pentru întăiaș dată găsesc amintire în documente de această dare a *colacului*. În ale mele 17 mari volume de documente inedite, în care am copiat peste 10,000 documente, nu mi s'a dat prilejul să găsesc pomenire de o asemenea dare. Colacul a jucat așa de mare rol în viața noastră socială și religioasă, că și-a legat numele în o sumă de vorbe cu înțales istoric.

A trecut baba cu *colaci*: *colac* peste pupază; pe de-asupra ca fuiorul popei; *colacul* și lumînarea. Unde mai pui injuriile legate de *colac*, cum e Românul deprins a nu respecta nimic sfînt! Colacul e mai vechiu ca pînea, căci dacă Românul a mîncat în casa lui mîlaiu și mămăligă, cum și astăzi mîncă, la biserică și pentru cele sfinte a trebuit să facă *colac*, căci așa cere biserică să facă ofrande din grîu, nu din făină de mîlaiu.

Din practica bisericeii s'a întins apoi la alte ramuri de ocupațiune; și mirare ne prinde că tocmăi Armenii să-î gă-

sîm cei dintăi din cei ce aveau a plăti gloaba *colacului*. Cărat vorba ceia : „*tot Armanul plătește gloaba*“.

În 1760, breasla Armenilor din Roman, n'avea încă atîtea capete de vite : cai, boi, vaci, ca să vină cazul de a li se rumpe tamazlicurile și hergheliile. Abia căpătase scutire pentru braniște, adică să nu facă clacă la cosirea și stringerea finului domnesc. După 30 de ani averea breslei a crescut și cea întăiu avere a lor a fost în capete de vite, cum și în arendare de moșii. Ipsilant Vodă în 1799, ca și Calimah Vodă în 1795, au dispus cei dintăi asupra îndatoririlor ce urmau pentru asemenea nouă spor de avere.

Ipsilante Vodă dispune la pontul 7 : „pentru boii ce se rump cirduri de prin cirezii și fug, cum și cai, epe din herghelii, să aibă a da colacul la cine iar găsi numai cite 2 lei de cird, iară cind să vor răsleși, din cireadă cite un boi sau doi, cum și din herghelie cite un cal, iapă, sau cite două, atuncî vor da colacul cite un leu“. Măsura aceasta trece și la Moruz Vodă în 1803, și la Calimah Vodă Scarlat în 1814, ca s'o mențină și Sușu Vodă în 1820.

Taxa aceasta a trebuit să fie la început plătită în natură, și anume în *colaci*. Cum însă ? S'ar putea interpreta textul hrisovului în 2 feluri, că se plătea darea colacului alergătorului după vite, sau că se plătea stăpînului la care se găsiu vitele fugare. În cazul întăiu, cum vedea cel cu tamazlicul de vite sau cu hergheliile de cai că i s'au rump citeva capete de vite, punea pe cineva să alerge peste dealuri și cîmpii după vitele fugare, în schimbul hranei lui. Și cum era mai lesne de pus un colac doi în traista omului alergător, de cit un mălaiu, pentru cel care dădea colacul se expunea la o cheltuială mai mare, griul fiind mai scump de cit popușoiul său meiu. De sigur că primii gonași s'au mulțumit cu *darea colacului* în natură, cum și primii aprozi ce erau trimeși să aducă pe una din părți la judecată înaintea divanului, s'au mulțumit cu *plata ciobotelor*.

Cu vremea nici alergătorii după vitele fugare, nici aprozii de la divan, nu s'au mai mulțumit, cu plata în natură, ci s'a transformat plata în bani, căci nici nu putea să rupă o păreche de ciobote la un drum, nici alergătorul să minince tot colacul la o alergătură după vite ; și apoi ce era să facă cu atîția colaci, cite alergături avea de făcut, sau cu atîtea ciobote pentru adusul la judecată.

Fiscul de la început a prețeluit—*a biciuluit* colacul la plata de un leu, pînă la 2 lei ; cum și taxa ciobotelor de la 6—12 lei, plătindu-se prin aceasta cheltuelile de drum, zilele petrecute și munca depusă. Dacă în 1795, pînea de o oacă era o para ; de 2 lei, adică de 80 parale cumpărați 80 oacă de pine. Ori cit de mîncău să fi fost alergătorul după vitele fugare, nu putea să minince la un drum 80 oacă de pine ; și deci a preferat să-i prefacă colacul în bani, cu 2 lei fiind prea bine

plătit pe atunci, întru cît cumpărai în piață lucruri de la 20—30 lei ca astăzi.

În cazul al doilea, taxa colacului nu se plătea alergătorului, ci stăpînului locului unde se găsiu vitele fugare. Cînd veneau oamenii trimiși de stăpînul vitelor fugare și găsiu vitele în tamazlicul a celui cu moșie, ei nu le puteau rîdica cu una cu două, pînă ce nu plăteau cheltuelile întreținerii lor. În loc însă să plătească finul mîncat, sau iarba păscută, cel cu moșia se mulțămia cu darea colacului *mai mare*, cînd era un cîrd întreg; *mai mic* cînd era cite un capăt două de vite. „Să aibă a da colacul la cine i-ar găsi“ de la Ipsilant Vodă devine: „să aibă a da colacul la cine se va găsi“ la Suțu Vodă.

Ne oprim la aceasta de a doua interpretare, acesta fiind înțelesul hrisoavelor de după 1799. Acum de ce proprietarul moșiei, la care se găsiu vitele fugare, își primea plata în colaci, și de ce se numia darea aceasta *darea colacului*, nu putem lega de cît prin prima explicare, adică plata omului care alerga după vitele fugare. Era consfințirea din partea ocirmuirii a dreptului de despăgubire ce avea să primească cel cu moșia pentru stricăciunile aduse în finețe și imașe de vitele fugare, și deci o impunere indirectă ca cei cu tamazlicurile să le păziască bine.

De aceea Mihaï Suțu Vodă chiar și zice *colacul cheltueli*, fără a-i fixa suma, în caz cînd se rupeau cite o vită sau două din herghelie. Darea *colacului*; *colacul cheltueli* a fost forma primitivă, prin care s'a stabilit principiul despăgubirilor pentru stricăciunile aduse pe moșia cuiva de către vitele altuia.

23). *Scutiri pentru tăierea cărnei*. Zice Alex. Calimah Vodă în hrisovul lui de învoire și întăritură: „pentru trebuințele caselor lor slobozi să fie a tăia oi și capre, iar a vinde carne și la alți străini sunt opriți“.

Măsura aceasta a lui Calimah Vodă din 1814, o admite și Suțu Vodă în 1820, cînd dispune că membrii breslei Armenilor din Roman își pot tăia pentru casele lor oi și capre, dar n'au voie să vinză carne la străini. N'ar fi nimic extraordinar în acest pont, de cît trecerea de care s'au bucurat membrii breslei pe lingă Calimah Vodă, ca să le sporească privilegiile.

Pe cît știu, singura breslă care s'a bucurat de un drept mai general în vinderea de carne, vin și pine numai pe sama ei, a fost rufetul Ocnei. Încă din 1750, C. M. Racoviță Vodă a dat rufetașilor șaugăi de la Ocnă, dreptul de a vinde numai ei carne, vin și pine. În 1767 Grigore Calimah le întărește privilegiile. Cum însă străinii au început a se înmulți la Ocnă, cu Armenii și Jidovii veniți din alte părți, rufetul s'a văzut micșurat în veniturile sale, și atunci a făcut jaloba la domn. În 1785 Domnul I. Mavrocordat Vodă, rînduește pricina în cercetarea vel logofătului N. Roset, și rufetașii arată hrisoavele domnești de miluire. Pe baza acestor hrisoave, Ion Mavrocort-

dat le întărește privilegiul în 2 Septembrie acelaș an. (Uricar II, 172).

Conflictul între rufet și tirgoveții străini nu încetează nici pe urmă, căci tocmai în 1832 ministerul de Finanțe al Moldovei vine și recunoaște privilegiul rufetului, ca adică numai rufetașii să vinză carne, vin și pine, iar străinii să se înțalgă cu rufetul. (Uricar II, 183).

Ceia ce rufetul Ocnei căpătase în mare, a izbutit să capete breasla Armenilor din Roman în mic. După 64 de ani de practica privilegiului la Ocne, au venit și breslașii Armeni de la Roman să capete scutire pentru mumbașiri, tăind oi și capre pentru dinșii, dar nu și a vinde la străini.

Am pomenit acest privilegiu întreg al rufetului Ocnei față cu privilegiul înjumătățit al Armenilor din Roman, pentru că pe baza lui s'a făurit hrisovul lui Ștefăniță Vodă din 7034 Septembrie 20, scris în Topliceni și dat pentru Tirgoveții de Vaslui, de a-i feri de concurența armenilor, jidovilor și grecilor la arenză de crișme, arenză de moșii și vânzare de carne și pine. Autorul acestui falș a trăit după 1832, cind deja se știa de unele privilegii acordate boerilor, mănăstirilor, breslelor și unor t.rguri.

Nicăiri Armenii pînă la 1814, n'au avut privilegiul tăerii cărnii, iar dacă șaugăii de la Ocnă l'au avut de la 1750, încă în 1832 nu era isprăvit procesul dintre rufet și negustorii străini. Se mai știe apoi că începutul orinzii crișmelor, pităriilor ca și trunchiurile, nu se sue mai sus de secolul al XVIII-le, în a doua a lui jumătate, și că dar a pune pe vremea lui Ștefăniță Vodă în 1525 judecata la divan pe tema unor asemenea conflicte de interese, e o îndrăzneală și de fond și de formă ca limbă a acelui grosolan fapt.

Și zice falșul că soltuzul și părgarii de Vaslui ar fi fost îngăduind pe străinii pripași în Vaslui, Armeni, Jidovi și Greci, ca să vinză carne, vin și pine în potruva drepturilor date de Ștefan Vodă. Atunci Ștefăniță Vodă adună divanul și dispune că Jidovii, Armenii și Grecii, n'au voe nici să cumpere moșii, nici să țină în arendă, nici crișme să aibă, nici pine sau carne să vinză. Toate dispozițiile care s'au luat de unii Voevozi în secl. al XVIII-le, se pun pe sama lui Ștefăniță Vodă în 1525, crezind autorul că prin aceasta va acoperi falșul său. (Arh. ist. I. I. 57; v. Cronica Hușilor de Melhisedec în appendice, unde îl ia de bun și adevărat).

Sunt multe măsurile luate de voevozii romini contra Jidovilor și Grecilor, dar acestea se ivesc în secolul al XVIII-le, nu în al XVI-lea; și nu armenii erau cei vizați de a fi împedcați în exercitarea acestui comerț, ei cari tocmai căpătase încă din 1814 acest privilegiu la Roman, și-l aveau cu înțalgerere cămării la Ocnă.

24). *Arenda moșiilor și protimisire.* Măsura luată de Suțu Vodă la pontul al 10-lea, în privința posesiei moșiilor cu anul

și a protimisirei laarendă pînă la sfîntul Gheorghe, este reproducerea textuală din cuvînt în cuvînt al pontului 10 din hrisovul lui Sc. Alex. Calimah din 1814, Maiu 10. (Surete și Izvoade XVII, 520). La rîndul său și Calimah Vodă reproduce iarăși textual pontul 8 din hrisovul lui Alex. C. Moruz Vodă din 1803, Martie 7, (idem XVII, 515). Alex. C. Moruz Vodă reproduce și el textual pontul 8 din hrisovul lui C. Ipsilant Vodă din 1799, Septembrie 24, (idem XVII, 509).

Măsura aceasta nu figurează în primul hrisov a lui Ion Teodor Calimah Vodă din 1760 Ghenarie 1, ceea ce arată că legiuirile urbariilor asupra raporturilor dintre sătenii și stăpînii de moșii s'au făcut mai pe urmă.

Nu greșim cînd afirmăm că dispoziția pontului 8 din hrisovul lui Ipsilant din 1799, a trebuit să se cuprindă și în hrisovul lui Calimah Vodă din 1796, întru cît el a fost silit să introducă în seria privilegiilor breslei Armenilor din Roman, măsurile generale de drept comun intervenite între sătenii și stăpînii de moșii prin legiuirea lui Suțu Vodă din 1794.

Primele urbarii ni le-au dat domnii din jumătatea a 2-a a secl. al XVIII-le, și măsurile se țin lanț, fiecare domn căutînd a îmbunătăți măsurile legale asupra acestor raporturi stîrbind abuzurile și din partea proprietarilor de moșii față de sătenii, și din partea sătenilor față cu stăpînii de moșii. Lipsuri de la lege au fost și de o parte și de alta.

Desființîndu-se *vecinatul* și transformînd pe toți vecinii în cetățeni birnici ai țării, a urmat o schimbare mare în raporturile dintre sătenii și proprietari. De unde mai înainte vecinul lucra *fără soroc* stăpînului său, acuma mulți și-au uitat de îndatorire, nelucrînd nimic, iar unii stăpînii nu s'au mai simțit îndatoriți a le da pămînt nici ca cum de hrană. Să adăugăm la aceasta nestatornicia birului, care se lua cu asupreală de zapcii, și ne vom explica în teză generală bejenirea unei mare părți din țară, ceea ce a silit pe C. M. Cehan Răcoviță Vodă să ia măsuri pentru aducerea bejenarilor în țară, în 1756. (Uricar I, 193; Colecția de așezăminte. Iași 1857, pag. 12; Radu Roseti „Sătenii“, 460).

Bejenarii în mare parte se întorc după asigurările date de domn, și țara se așază. Primile întocmiri au fost: se scutesc pe 6 luni de la orî ce dave; căsașul va da 10 lei pe an holteii 5 lei; birul să se dea în 4 sferturi; primarul (vornicelul) și ajutorul său (vatamanul) se scutesc de bir; Desetină vor da la 10 bucate (stupi sau mascuri) un leu *ca și boerii*; Gorștină vor da 2 parale de oae; văcărit vor da 1 leu de vită pe an; boeresc vor da fie care casă cite 6 potronici pe an în 2 vadele: 3 potronici la sf. Gheorghe și 3 potronici la sf. Dumitru.

Iar în privința dreptului de așezare pe moșie, hrisovul zice: „Așezarea lor să fie pe moșia orî a cui și orî unde le va plăcea locul să fie de trebuință și hrană lor și acelaia ce va

fi stăpin moșiei să dea dijmă obicinuită din țarină și din fi-nețe, iar din grădinele de pe acasă nimic să nu le ia, nici de boeresc nimic să nu lucreze, nici cu clăci nimene să nu-i su-pere, alit stăpînitorii moșiilor cit și diregătorii ținuturilor“.

În 1766 Ianuarie 1, Grigorie Ghica, fixează zilele de lucru în folosul stăpînului moșiei la 12 pe an, din care 4 zile pri-mavara, 4 zile vara și 4 zile toamna. După 2 ani Grig. Cali-mah Vodă, precizază și mai bine raporturile dintre săteni și stăpînii în 16 ponturi de lege, (Uricarul IV, 14), și la pon-tul 16 zice cu referință la acei stăpînii cari își vor fi vîndut venitul moșiilor cu anul : „locuitorii ce se vor afla ori pe a cui moșie cu șederea, să aibă voe a-și face toată trebuința hra-nei pe acea moșie, și neoprindu-se de stăpînii moșiei. De vor fi vîndute cu anul niscaiva moșii, iară-și locuitorii acelei mo-șii să fie neopriți despre acei ce după vreme se vor întimpla cumpărători acelei moșii de a-și face toată hrana lor ; și stă-pînii moșiilor, cari vor avea moșii de vîndut cu anul să le vîndă cu această tocmeală, ca locuitorii acelei moșii să aibă voe a-și face toată hrana lor neoprindu-se despre cumpărător...“

Calimah Vodă, recunoaște săteanului dreptul la pămînt, chiar cînd s'ar fi vîndut venitul moșiei cu anul la arendași. Se începuse după 1760, să se arendeze moșiile într'o mai largă măsură, iar Voevozii țării luase măsură a se asigura săteni-lor așesați pe moșii, ca și bejenarilor veniți după 1756, o stare materială mai bună, păstrîndu-li-se și față de arendașii moși-ilor driturile de folosință, ce le aveau față de proprietarii a-devărați.

Iată un pas vădit înspre bine pentru buna îngrijire de starea celor mici și mulți. Ocupația rusască dintre 1769—1774 a tulburat mersul normal al raporturilor legale ; și în 1775 Aprilie, boerii prin anaforaua lor către domnul Gr. Ghica, se tînguesc precum urmează : „Dintr'aceste nesocotite pricinii și judecăți se scorniau jeluindu-se de strîmbătate unii asupra al-tora și așa din an în an mergînd această rînduială tot spre cădere și neîndeplinind deplin adetiul ce s'au zis că cei ce se hrăniau pe moșii cătră stăpînii moșiilor, au rămas pînă acum de prea puțin folos și slujbă pot să aibă cei cu moșiile de la cei ce locuiesc pe dinsele ; ci încă putem să zicem că mai multă pagubă, de vreme că numai cit calcă și lucrează moșiile, dar nici slujba lor o fac deplină și precum se cade nici dijma să-mănăturilor o dau după dreptate, ci stringîndu-și ei mai îna-înte rodurile lor lăsau pe țarină cele ce ei voiau pentru dijmă, care și aicea mai de multe ori acolo se prăpădește, neavînd știre stăpînul moșiei“. (Uricar I, 133).

Domnil Moldovei merg și mai departe cu prevederile lor spre binele obștesc al țaranilor. După ce le asigură dreptul de folosință pe moșia pe care stau și față de arendașii acelor moșii, Mihaî Suțu Vodă vine și prin hrisovul său din 1794, Decembrie 28, dispune la pontul al 2-le cele ce urmează :

„Cind locuitorii de la vre-un sat nu le va fi îndestulă moșia aceea unde șed, ca să are îndestul și să-și facă finaț, dator să fie vornicelul satului să meargă și să arăte la ispravnicii ținutului și ispravnicii făcînd cercetarea, de se vor încredința cum că cu adevărat ei au loc îndestul pe moșia unde șed, de arat și de finaț, să caute pe alte moșii, care se megieșesc și prin știrea stăpînului acelei moșii, să le dea o bucată de loc de o parte, cit le va fi îndestul pentru trebuința lor, unde să nu facă stricăciune în paguba stăpînului moșiei, și să-i pue să-și are unul lingă altul, iar nu rășchirat și să-și ia stăpînul moșiei numai dijma“. (Uricar IV, 48).

Măsura aceasta a lui M. Suțu Voevod, a fost în vigoare zeci de ani de-arîndul și a trecut în toate actele publice, ce privesc asemenea raporturi. Atît Calimah Vodă în 1796 cit și A. Ipsilant Vodă din 1799 Sept. 24, cuprind pontul acesta al 2-le din hrisovul lui Suțu Vodă în privilegiile ce acordă breslei Armenilor din Roman : „Așijderea și pentru cei cari n'ar fi avînd loc de arat, de cosit pe moșiile care se află șezători, nici veți afla venitul vîndut la alții pentru neguțitorie de nu să vor putea învoi cu stăpînii moșiilor ca să le dea lor loc cu dejmă pentru arat, atuncî dumneavoastră diregători ai ținuturilor să le găsiți loc pe moșiile ce se megieșesc prin preajmă cu dejmă și învoială să-și facă arătură pentru hrana lor, dîndu-li-se loc de o parte iar nu împrăștiați cu stricăciune moșiei“. (Surete și Izvoade XVII. 510). Această măsură e păstrată de Moruzi Vodă în 1803, de Scarlat A. Calimah Vodă în 1814 și de M. Suțu Vodă în 1820.

Aceste drepturi ale sătenilor pe moșiile boerești, au fost surpate de Reglementul organic și abrogate de legiurile lui Barbu Știrbei, introducînd principiul legal că țaranul e chirieș pe pămîntul, pe care sta, principiu care trecuse și în proiectul de improprietărire votat de adunarea legiuitoare din 1863, dacă n'ar fi venit lovitura de stat de la 2 Maiu 1864.

Dar pontul al 10-lea, din hrisovul lui M. Suțu Vodă mai cuprinde o măsură, care iarăși face apel la anumite hrisoave, căci zice : „măcar că este dată poroncă în ce chip să se urmeze, pentru pășunatul bucatelor și pentru finul ce se face pentru vite“.

Care era acea poroncă ?

În 1803, Februarie 20, boerii divaniști îndreaptă către domn o anaforă prin care arătau următoarele : „Înștiințăm Înălțimei tale pentru moșiile ce se vînd în orîndă, că protimisul la cumpărare se dă locuitorilor ce șed pe dinsele, însă dacă îl cere mai înainte de ziua de sf. Gheorghe, iar după trecerea acelei zile nu li se dă, cum și pentru acei ce cumpără moșii pentru mai mulți ani și locuitorii îi privea stăpînînd un an sau și doi din anii ce avea să stăpînească și apoi cerea protimisis, din care lucru pricuinđu-se multe judecăți și pagube acelor orîndatori, scoțîndu-i din moșie fără de

vreme, în domnia Măriei sale lui Mihaï Suțu Voevod s'au hotărît ca pentru acei ce vor cumpăra moșii în orindă pentru mai mulți ani și locuitorii ce șed pe dinsele vor cere protimisiri la începutul celui dintăiū mai înainte de ziua sfintului Gheorghe să li se dea, iar trecînd ziua însemnată și apucînd orindatorii a intra în stăpînirea moșiilor, pe urmă de și vor cere locuitorii protimisisă să nu li se dea...“ (Academia Romîna XXXIV. 33, apoi Radu Roseti : „Sătenii, pămîntul și stăpînii“, pag. 487).

Boerii din 1803. afirmă că „de atunci și pînă astăzi așa s'a urmat după acea hotărîre“, ba găsesc că „este cu cale și cu drept a se urma și de acum înainte“, ba în dorul și interesul lor pentru obște cer domnului că „să li se dea protimisie *toți sătenii* să li se dea, iar de se vor alege numai doi-trei din cei mai cu putere ca să-l ceară, să nu li se dea numai la doi-trei, fiind că aceia asupresc pe cei mai săraci“.

Cum vedem dar, anul 1794, a fost un an de bogată le-guire agrară și M. Suțu Vodă a avut partea să înscrie în seria urbariilor cele mai salutare și democrate măsuri agrare, cari au dăinuit zeci de ani în raporturile dintre săteni și proprietari, fiind că erau izvorite din raporturile practice, dintre cele 2 elemente teritoriale : stăpînii și locuitorii.

Imediat și această măsură practică a urbariului lui M. Suțu Vodă o vedem trecută în hrisoavele domnilor întărind privilegiile breslei Armenilor din Roman. A. I. Calimah Vodă în 1796 și C. Ipsilant Vodă în 1799, dispun la pontul 8 acesta : „Pentru moșiile ce se țin cu anul pentru pășunatul bucatelor și pentru finul ce fac pentru hrana vitelor lor măcar că este dată poroncă de obște în ce chip să se urmeze, dar și prin hrisovul acesta poroncim ca pentru cei ce li se va cădea protimisie la cumpăratul veniturilor de moșii cu anul, pără la șfete Gheorghie fiește care să aibă a-și căuta protimisirea sa după dreptate, iar după sorocul aratav nimenea să nu fie volnic a cere protimisie“. (Surete și Izvoade XVII, 509).

S'ar întreba cineva, de ce Voevozii au trecut și în hrisovul breslei Armenilor dispozițiile din urbariile lui Suțu Vodă din 1794, cari priveau numai pe stăpînii și sătenii ? Armenii nu cumpărase moșii, căci nu aveau voce ; în căsătorie cu romincele nu intrase, căci erau de alt rit, Grigorian, dar breasla Armenilor din Roman începuse a-și întinde operațiunile lor și la moșii, luîndu-le în arendă pentru pășunatul vitelor lor. Cum breasla își avea acum argați în ogradă, dughene în alte 3 tîrguri și desăgari de dus marfă pe la iarmaroace, au început a-și avea caii și boii lor, și deci pentru hrana lor a se îngriji de fin. De aici a venit nevoea de a-și lua în arendă moșii. Iar hrisovul zice lămurit : „pentru moșiile ce le țin cu anul pentru pășunatul bucatelor și pentru finul ce fac pentru hrana vitelor lor“. Pentru aceste raporturi Domniile le transcriu în hrisoavele lor de privilegii și dispozițiile de drept comun din urbariile lor ca să fie apărați față de sătenii.

Măsurile luate de Mih. Suțu Vodă, nu erau o ciuntire a protimisului, ci o îngrădire a abuzului ce s'ar fi făcut cu el. Din dreptul de preferință la arendarea de moșii, rudele și răzeșii își făceau și mijloace de șicanare, care stricău bunului mers și ordinii din stat; iar urmarea era că se depreciău moșiile și se loviau în interese. Apoi pentru o bună gospodărie rurală trebuie o arendă mai îndelungată, ca să nu se transformeze în exploatare, ci în îmbunătățire. Domni, îngrădind abuzul cu dreptul protimisirei, au dezvoltat arendașia în o țară unde trei pătrimi de moșii erau mănăstirești și deci fără stăpîni, direct să le caute și să le cultive. Arendașia izvorită din împrejurările în care se afla proprietatea mare la noi mai de demult, dăinuște și astăzi ca o necesitate, pînă cînd adevăratul proprietar se va convinge că *absenteismul* său de la moșie e o boală socială și că are datoria socială de a se reîntoarce la cultivarea moșiei sale. Dar pînă cînd?

25). *Instanțele judecătorești*,—*zile de soroc*. Hrisovul lui M. Gr. Suțu nu uită să pomenească și de pricinile de judecată ce s'ar fi ivit între negustorii breslei împlînd după negoț prin alte părți și între cei din loc, regulînd procedura de urmat în tratarea și judecarea lor. În loc să lese judecata pricinii lor de negustorie la căpitanul tirgului, un fel de polițaiu de astăzi, care avea privigherea bunei orîndueli de tirg, sau în sama vornicului de tirg, un fel de primar de azi. Domni au pus pe negușitorii breslei Armenilor din Roman, direct supt jurisdicția ispravnicilor de județ, acolo unde se întîmpla pricina.

Probabil că măsura aceasta de asigurare a judecării pricinilor iscate, s'o fi luat întăiu și întăiu, A. I. Calimah Vodă în 1796, căci în hrisovul lui C. A. Ipsilant Vodă din 1799, la pontul 7 al *b*, se zice: „Așijderea umblînd negustorii breslei aceștia prin țară pentru alișveriușul lor, avîndu nescaiva pricinii cu cineva, poruncim domnia mea dumneavoastră dirigători ai ținuturilor să aveți a-i judeca cu dreptate, sau nemulțemindu-se cu judecata de acolo cu zi de soroc și mărturie Dumnev. să vie la divanul gospod.“ (Surete și Izvoade XVII. 509).

Prima instanță judecătorească pentru cercetarea pricinilor dintre negustorii Armeni și cei din loc, era ispravnicul județului. El cerceta pricina, vedea de ce parte este dreptatea și hotări în prima instanță „după dreptate“ nu după lege.

Cercetarea la fața locului era foarte des practică în vechi. Se făcea de ori cine era rînduit de domn, de ispravnic, din boerii divanului, din boerii ori mazilii ținutului, și nu arare ori luau parte și Episcopii mai ales la hotărnicii. Toți acești boeri erau pentru impricinați și prima instanță judecătorească. Toți puteau să hotărască după dreptate, (*po pravdu*).

În caz de nemulțemire a vre uneia din părți, boerul rînduit trebuia să dea mărturie la mina cui i se cădea și cu zi

de soroc să i trimeată la divanul domnesc. Divanul era a doua și ultima instanță. Divanul putea dispune un supliment de cercetare sau nu și hotărîrea dată de el era definitivă.

„Cu zi de soroc“, era expresia oficială întrebuițată în cancelaria timpului. Soroc e un cuvînt slav, luat de la Slaviî de Nord și însumnă 40; iar Slaviî de Nord l'au luat de la Grecii Bizantini „tessaraconta“. Termenul sau vadeaua de 40 de zile, sorocul a avut mai întăi un înjăles religios, și numai pe calea religioasă a răsbătut de la Bizantini la Ruși. Postul cel mare e de 40 de zile (păreasemi=quadragessima); molitfele de 40 zile, sărăcustele sau sărindarele de 40 zile și altele. De la practica bisericească s'a trecut la cea juridică, nu atit pentru a se arăta exact termenul de 40 zile, căci sorocul judecăților erau de 2 săptămîni după obiceiul țării, și se putea întinde pînă la 6 săptămîni. (Surete și Izvoade, lași V, 125).

Cancelaria veche a cunoscut cuvîntul zi (zua, zua) drept termen, vadea, sau soroc de judecată. Mai toate actele din secolul al XVI-le și al XVII-le, sint pline de acest termen juridic. Se zicea: „la zi“, „a pus zi“, „a dat zi“, „să le puî zi“, „să le dai zi“, „și-au pus zi“, „a fost la zi“, „a luat zi“ etc.

Dacă părțile erau față își luaū ele zi, alffel ispravnicul le dădea zi sau le punea zi. De multe ori fixarea zilei se făcea, cu carte în regulă; de aceea celim „carte de zi (list za dni), sau hîrtie de zi.

Fixarea zilei de termen era lasată dar la aprecierea boerului ce judeca în prima instanță. Chiar cărțile domnești spun aceasta, cînd în instrucțiile ce se dădeau boerilor rînduiți cu prima cercetare și hotărîre le spunea „și cu zi de soroc să i rînduiți să vină la divan“.

Sistemul acesta nu era practic în sine, căci se încărca divanul cu prea multe lucrări într'o anumită zi, ceea ce silea pe părți să aștepte. Nu sint rare cazurile în care cetim cum la zi a lipsit una din părți, care chiar dacă era în preajma divanului nu voia să se prezinte. Succesiunea cărților de zi la ședință, dădea loc la mult arbitrar și hatir, atit din partea apozitorilor de divan, cit și din a părților prigonitoare. Aminările erau foarte dese și termenele date destul de lungi. Părțile stăteau cu săptămînilor și cu lunile așteptîndu-și rîndul și divanul nu le cerceta pricina. De aici a urmat unele inovări în materie de procedură, schimbîndu-se sistemul în fixarea zilei de soroc, divanul fixîndu-și zilele de soroc, nu instanțele inferioare.

Încetul cu încetul expresia „la zi“ n'a fost suficientă să arăte în mod precis ideia de termen și cancelaria muntenească mai ales a adăugat sinonimul „la soroc“ scriînd „la zi și la soroc“, „cînd a fost la zi și la soroc“, întărînd și precizînd mai bine prin acești 2 termeni ideia de Vadeauă, de „termen de judecată“. (vezi Surete și Izvoade VI, 69, 87, 89, 131, 136 etc.).

Secolul al XVIII le a schimbat pleonasmul „la zi și la soroc“ în determinativul „la zi de soroc“, cum rămîne apoi și în secolul al XIX-le. Nicî odată expresia juridică, *soroc, zi de soroc, la zi de soroc*, n'a aratat curat termenul de 40 de zile, ca la cele bisericești. De la sorocul de 2 săptămîni, după obicei, pînă la sorocul de 6 luni al sobornicescului hrisov în materie de vînzări și protimisiri, e atîta gradare, că numai ideia de 40 nu se cuprinde în trînsul,

Ioan Sandu Sturza Voevod către C. Conachi

În 1 Iulie 1822 Ioan Sandu Sturza Voevod a fost învestit cu domnia de către Măria Sa Sultanul. Imprejurările în care s'a propus această domnie, alegerea în persoana vornicului Ioniță Sturza, toate aceste sînt cunoscute în Istorie ca un triumf al boerimei de clasa a II-a, față cu personalitatea lui T. Balș, *baş boer*.

În sara de 30 Iunie, Ioniță Sturza se puse să scrie lui C. Conachi, pentru a-i face toate pregătirile de primire ca domn, eșîndu-î țara înainte la Focșani. Scrisoarea a lăsat-o neisprăvită și cu alt condei și cu altă cerneală a încheiat-o a doua zi 1 Iulie, cînd a și expediat-o cu lipcan domnesc în țară.

Pentru cunoașterea amănuntelor încoronării unui domn, cum și asupra pregătirilor pentru alaiul noilor domni, dau în întregime această scrisoare, scrisă și subscrisă de însuși Ioan Sturza Voevod, *prima lui scrisoare ca Domn al Moldovei*. Originalul se păstrează în Arhiva de la Stîncea, între hîrțile Conacheștii.

Părintește

Slavă lui Dumnezeu celui ce-î necuprins de mintea de om judecă și rînduește chibzuînd cele ce cu înțelepciune se hotărăște miluîndu-mă și pe mine cu domnia Moldovei, unde amu hale visternie pe nepotul meu *Petrachi Sturza*, carele dar iaste și mai mult dator de cît toți alții a îmbrătoșa trebile țării și a domniei cu toată virtute și iubirea de cinste, fiind de laudă că au privit ochiul cel milostiv asupra Evghenisilor și asupra Sturzeștilor și dar hai ca cînd vor veni socotelile visterniei adică izvod de toți banii ce au intrat în mîna Caimacumului ori din care sumile și unde saū dat atîta din *rusumnaturii*, din *răsurii*, din *rubieli* de tot omul fără bir, de toate celelalte trepte și de la scutelnici, breslași și slugi cum și din sare dată asupra treptelor cum și acelelalte sării cum și banii de la *Cananău Iancul* de pe toată pînea cu toate că Caimacamul vrea să oprească a treia parte supt cuvînte netemeinice, cari banii să-î faci toți *zaplu* avîndu a intra în cheltuelile păminteshi silîndu cu împlinirea banilor birului fără însă să facă silnice chipuri, ce scriîndu-se țărîile către ispravnicii să le dai a înță-

lege chipurile blindetilor și nevoe în care ne aflăm cu a să desface ridicarea oștilor cu venire me acolo, sârguindu-te în toate cu folosul visteriei nu însă cu cereri oșebite din partea Domniei.

Cele pentru oștile de acolo se vor chibzii precum se va putea.

În Mitropolie nu să va putea ca să se dea pentru că *esti* calabalicul lui Ștefânachi și dar vei face gătire rinduind pe fiul mieu Neculaș spre a-mi găti casăle în cele ce *săde* Vlădica de Roman să va muta în odăile de jos ale Mitropoliei Vlădica de Roman, unde sîntu și casăle dumisale aproape cu care se împlinește trebuința păr ce se vor ridica oștile împărătești, cînd grijindu-se Curtea mă voiu muta acolo.

Să pui numai de cit să-mi faci șlicul de samur după rînduiala domnească numai de largu după șlicul vechiu care *stii* să mi-l trimeți cu Gheorghe la Seliște ce am acasă în mina copiilor.

Să pornești pe Neculaș fiul mieu cu menzilu la Săucești ca să-mi pue și să-mi tocască carăta de drum și să o pornească cu om inadins de ai casei întra căruș samă carăta ca să o aducă la Focșani, unde să stea la samășul Neculaș Tuduri pînă va veni și celalalt calabalic trimes pentru venirea mea.

Să se trimeată trei care mocănești pentru venirea mea pornindu-le stărostia Putnei.

De la Putna fiul mieu Gheorghie ca un logofăt al doile să-și ee doi trei dieci de divan și să vie cu carăta și celelalte calabalicuri la *satu Calarașii* din țara Muntenescă, unde să stea pără ce voiu veni și eu. Dieții vor sta la Focșani, iar Gheorghe va veni la Calarași.

Am auzitu că chir Andrei Pavlu au luat în bani ce avea a lui de la Mihai VV. Suțul tacimul de edecuri totu, căruia îndată să-i scrii și de va fi cu adevăratu că-le are atît tacimurile de cai cit și alte lucruri căzute domniei, de iznoavă să-și scrii, să le trimeată tot tacimul și cu mulțămită i-oiu plăti, înștiințindu-mă cu cit se va putea mai în grabă de este sau ba, dar îndată cu un lipcan să-mi scrii, că nefind acolo să se facă de aice neapărat.

Să-mă opintești 200000 lei la Călărași cu împrumutare cu ori care chip să va putea.

Postile să se ia din purtarea de grijă a lui Pomir, pe care să-l apuci, rinduind pe fiul meu Neculaș să-și ia sama de ceia ce s'a luat pe afară fără știrea boerilor, poate și a Caimacului, de cai ce era pe la *postă* și care s'a mai dat pe urmă, din care au și făcut Pomir din *posta* din Focșani șase telegari, hamuri, alte tacimuri ale *postei* și de s'a luat surugi hăcurile care are să mai ei.

Cum și pentru socoteala vînzării moșiilor mănăstirești să se facă catagrafie precum s'a vîndut fieștecare moșie și acaret făcîndu-se catagrafie; și precum s'a vîndut de cătră

cumpărătorii de pe la locuitorii, căci ori cite și ori cum vor fi asemenea banii toți ai să se dea în cheltuelile obștei.

Lui Moșcu doftorul să nu-i se mai dea un ban leafă și tain și casă, de cât dacă va vrea să fie doftor numai *curante*, iar nu al patriei.

Pomir să-l iconomisești să nu lipsască de acolo.

Am pus și pe vornic Teodor Balș baș caimacam dimpreună cu dumneata ca să nu facă vorbă, și dar cu unire politicoasă stai singur săvârșitor îndemnind pe toți la cele ce trebuința va cere - ca dimpreună să se facă toate fără însă să lase de astăzi pe miine.

Să socotești pe cine să rînduim capuchihailă la Tarigrad; chemînd pe Bosiecești să le zici de venire aici la Tarigrad ca să se pue la cale pentru ale casei lor și ecareturii și veniturii, pentru că știe turcește și a și mai fost la Tarigrad; înștiințîndu-mă și de străinii și mișcările ale împrejuratelor *meziesii*.

Grecii duhurii volintirești să nu cumva să mai treacă hotarul și acei care ar fi trecut până acum să se urmeze cu toată scumpătatea cercetare să nu cumva să rămîie vreunul necercetat și nesiguripșit.

Pină aici a fost scrisă scrisoarea în noaptea de 30 Iunie, pe cele 3 fețe ale unei coli de hîrtie lungăreată. Restul s'a scris a 2-a zi, 1 Iulie 1822, cu altă cerneală și după investitura sa de la Palat, care a avut loc la ceasurile 5 din zi (iar după ceasul European la 11 dimineața).

— Pentru trimesul carăteii să se facă poroncă isprăvniciei Bacăului să dei slujitorii de al ținutului și caii trebuinșioși ca să o ducă la Focșani, de unde cu habiturii de a *postelor* și caii de *postă* să vie la Călărași de la Munteni.

Trimetemi mahmendaniî pe nepotul Neculai Costandachi.

Astăzi Iulie 1 la cinci ceasuri din zi m'a rînduit domn.

Arată preosfințitului de Huși ca după datorie să se facă mulțamirile cătră înduratul Dumnezeu și rugile ce toți patrioții sa le și implinescă cătră milostivirea sa.

Șlicul de samur să fie din cei mai bunii samurii și bine făcut cu îndoite pelicele pe din lăuntru ca să poată lupta la sudorii după căldurile ce sint.

Io Ioan Sturza Voevod.

1822, Iulie 1.

Să sârui pe nepoții din partea noastră și pe copiii Mariei Rișcanului. Marghioliței Jorăi și Nastasiicăi din partea noastră căzutele cercetării și blagoslovirii.

Luînd răspuns de la giupinul Andrei Pavlu că n'are toate tacimurile, adică ciododari, baș ciododari, ihciododari, precum dulămii, ciacșarii, cibote galbene, barate și pafdale să puî să se facă de hasa albă, dulămile și cibote și celelalte să se gătească toate după condică scriîndu-mi ca carii acolo nu se vor putea face să se facă de aice.

(Din „Surete și Izvoade“ Vol. I, pag. 276)
Colecție de manuscrite în 17 mari volume cu peste
10000 documente.

